

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є доповнення показниками наведених видів безпек розвитку водного господарства, що дасть змогу якісніше оцінити власні позиції та визначити стратегічні пріоритети розвитку.

Таким чином, можна зробити висновки, що робота в умовах світової фінансової кризи та якість і кількість водних ресурсів в Україні вимагає необхідності впровадження якісної оцінки перспективного розвитку водного господарства, яка б дозволила, по-перше, попередити поглиблення водно-екологічної кризи і, по-друге, забезпечити економічну безпеку України в умовах переходу до сталого розвитку. Прагнення України стати повноправним членом Євросоюзу вимагає не лише економічних трансформацій та інших реформ, а й більш дбайливого ставлення до природних багатств з метою зміцнення внутрішньої й зовнішньої стабільності та безпеки.

Література

1. Хоружий П. Д. Шляхи збалансованого водокористування та водовідведення в Україні / П. Д. Хоружий, Т. П. Хомутецька, А. Л. Котельчук // Екологічний вісник. — 2007. — № 6 (46). — С. 7–9.
2. Кордюм А. Б. Основні напрями вдосконалення принципів управління водними ресурсами / А. Б. Кордюм // Вісник аграрної науки. — 2008. — № 1. — С. 48–53.

3. Яцик А. В. Водні ресурси в контексті екологічної безпеки та збалансованого розвитку держави / А. В. Яцик // Екологічний вісник. — 2007. — № 6 (46). — С. 21–25.

4. Положення про Державний комітет України по водному господарству : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 27 червня 2007 р. № 882 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=882-2007-%EF>.

5. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України : затверджена Наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.

6. Методичні рекомендації щодо відслідкування динаміки основних економічних показників роботи стратегічно важливих підприємств і підприємств-монополістів (на основі індивідуального моніторингу підприємств) : Науково-дослідний інститут Міністерства економіки України. — Київ, 2001. — 51 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=37880.

7. Методичні рекомендації щодо формування узагальнених показників діяльності міністерств : затверджені Наказом Міністерства економіки України від 26.08.2008 р. № 389 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/en/publish/printable_article?art_id=121194.

Подано до редакції 25.05.2010 р.

УДК 658.14

О. Ю. Попова

*канд. екон. наук,
докторант,
ДВНЗ «Донецький національний
технічний університет»*

ВЗАЄМОДІЯ ФОРМ КАПІТАЛУ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Сучасна політика управління господарською діяльністю повинна бути доповнена знаннями про складні взаємозв'язки між екологічними й економічними системами, розробкою дієвих інструментів досягнення економічних цілей розвитку з урахуванням екологічної компоненти. Динаміка сучасного економічного росту як в Україні, так і у світовому

масштабі призводить до порушення природної екологічної рівноваги внаслідок розширення обсягів споживання природних ресурсів, нарощування темпів забруднення довкілля. У цих умовах докорінно змінюється відношення суб'єктів господарювання до способів залучення, обміну і споживання штучних ресурсів, компонентів довкілля, що проявляється

© О. Ю. Попова, 2010

ся у накопиченні відповідних знань, створенні нових технологій. Виступаючи базисом реалізації завдань господарської діяльності, капітал набуває нових властивостей, що проявляється у формуванні принципово відмінних від традиційних уявлень варіантів взаємовідносин між суб'єктами господарювання із приводу форм і методів використання капіталу.

Класичні підходи до встановлення сутності та форм капіталу представлені у працях А. Сміта, в яких капітал розглядається з позиції запасів, які приносять дохід, або в більш спеціальному відношенні, запас, за участю якого працею створюються нові блага» [1, с. 405]. У дослідженнях Дж. Б. Кларка наголошується на тезі, що «капітал завжди складається із засобів виробництва, що завжди конкретні та матеріальні» [2, с. 108], «капітал зовсім рухливий, існує в русі, знову і знову пересуваючись з однієї речі в іншу» [2, с. 110], «капітал ми можемо позначити як нескінченну послідовність благ, що змінюються і коштують визначену суму» [2, с. 111], «капітал — це перманентний фонд виробничого багатства, те, що зазвичай називають грошима, на які було придбано виробничі блага, склад яких постійно змінюється» [2, с. 132]. К. Марксом проаналізовано економіку з позиції базису суспільства, а капітал — з позиції частини суспільних відносин взагалі й виробничих зокрема, і встановлено соціальну сутність капіталу як не речі, а визначеного суспільного відношення, що представлено у вигляді речей та надає цим речам специфічний суспільний характер» [3, с. 208], з позиції динаміки, в якій «капітал — це не просто відносини, а процес, у різні моменти якого він залишається капіталом» [3, с. 198], та економічної позиції, у відповідності із якою капітал представлений вартістю, що створює нову вартість — «...приєднуючи до мертвої предметності товарів живу робочу силу, капіталіст перетворює вартість — минулу, уречевлену, мертву працю — в капітал, у самозростаючу вартість» [3, с. 206]. Визначення форм капіталу представлено у працях А. Маршала, який вважав, що «існують тільки два фактора виробництва — природа і людина. Капітал і організація є результатом людської праці» [4, с. 209].

Сучасні підходи до встановлення сутності та форм капіталу представлені у дослідженнях сучасних науковців, в яких наголошується на необхідності розгляду капіталу як природно-економічного, структура якого представлена економічними благами у фізичній, фінансовій та інтелектуальній формах, що знаходяться у постійному взаємозумовленому русі, здатні приносити дохід, введені у відтворювальний процес як фактори виробництва та інвестиційні ресурси, функціонування яких в економічній системі має просторові, часові та вартісні характеристики, пов'язані з факторами ризику і

ліквідності та є об'єктом суспільних відносин і управління [5, с. 106; 6]. Проте на більшу чіткість потребує визначення порядку взаємодії певних форм капіталу у забезпеченні екологічної спрямованості розвитку, адже виснаження природно-ресурсного потенціалу обумовлює зростання непродуктивних витрат і призводить до зниження фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання.

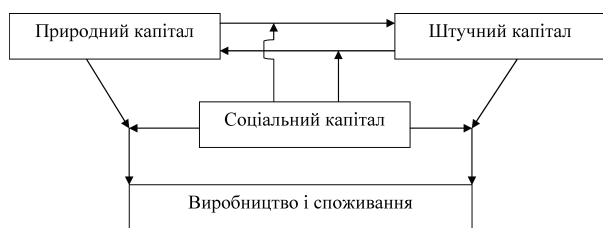
Метою дослідження є визначення порядку та основних принципів взаємодії форм капіталу в системі забезпечення екологічної спрямованості розвитку суб'єктів господарювання.

Оскільки господарська діяльність безпосередньо впливає на стан довкілля, призводить до утворення нової якості та кількості природних компонентів, слід визнати, що проблеми відтворення довкілля, як фактора активізації та прискорення економічного розвитку суб'єктів господарювання, викликані прямо або непрямо потребами суспільства у задоволенні потреб. Тому соціальна складова забезпечення екологічної спрямованості розвитку безпосередньо пов'язана із вибором суб'єктів господарювання на мікро- та макрорівнях. У межах формальних моделей раціонального вибору поведінки суб'єктів господарювання із приводу залучення, обміну, споживання природного капіталу може бути сформульована через традиційне співвідношення економічних показників «результати-витрати». У цьому співвідношенні елімінується соціальна складова, яку вже з позицій нового інституціоналізму (Коуз, Норт) пропонується визнавати як ресурс, який суспільство за умов колективної дії може пристосовувати і використовувати для збільшення добробуту [7, 8]. Економічні відносини, що формуються в суспільстві, при виробництві або безпосередньому споживанні природних благ, очевидно, дозволяють підвищувати суспільну корисність господарської діяльності. Проте відсутність або недосконалість правил відповідальності, взаємовідносин між окремими суб'єктами господарювання призводить до появи небезпеки задоволення окремих індивідуальних потреб та ушкодженні економічних інтересів інших суб'єктів і зниження суспільної цінності виробництва і споживання.

Проблеми забезпечення екологічної спрямованості розвитку не можуть бути розглянуті без фундаментального дослідження сутності та ролі соціального капіталу як основної сили приведення у дію економічних механізмів забезпечення екологічної спрямованості розвитку суб'єктів господарювання. Очевидно, що носієм формування та реалізації відповідних інструментів управління є соціальний капітал, накопичуваний у суспільстві з приводу виробництва і споживання певних благ.

Посилення значущості та процес розвитку соціального капіталу не може бути розглянутий відок-

ремлено від динаміки змін у довкіллі. Причиною є існування природних меж розвитку, обумовлених постійним погіршенням умов господарювання, зниженням екологічної якості прийнятих господарських рішень, зростанням рівня невизначеності майбутніх станів навколишнього природного середовища внаслідок розширення потреб та можливостей їх задоволення. Тому комплекс соціальних відносин, структури управління індивідуальною та колективною поведінкою окремих суб'єктів господарювання, що проявляються у виробництві та споживанні продуктів господарської діяльності без порушення економіко-екологічних інтересів інших суб'єктів і формування екстерналій, оплачуваних третьою стороною, яка безпосередньо не користується виробленими продуктами, у межах даного дослідження пропонується розглядати як соціальний капітал забезпечення екологічної спрямованості розвитку. Взаємодія форм капіталу в системі забезпечення екологічної спрямованості розвитку суб'єктів господарювання представлена на рис. 1.

Рис. 1. Взаємодія форм капіталу в системі забезпечення екологічної спрямованості розвитку суб'єктів господарювання

Як представлено на рис. 1, для забезпечення господарської діяльності можуть використовуватися різні комбінації капіталів. Природний капітал, представлений природними ресурсами та умовами, виконує в системі господарювання три важливі функції. По-перше, він використовується для утворення штучного капіталу (наприклад, технології, устаткування, фінанси), по-друге, видозмінюється під впливом виробництва побічних продуктів господарської діяльності у вигляді забруднення і внесення до довкілля невластивих йому компонентів. По-третє, величина та якість природного капіталу на сьогодні є фактором обмеження обсягів виробництва і споживання, що вимагає на сучасному етапі розвитку господарських відносин максимізації використання природних ресурсів не за рахунок екстенсивного способу, що передбачає збільшення обсягів залучених до господарських процесів природних ресурсів, а впровадження технологій, що збільшують продуктивність штучного капіталу. В цьому соціальний капітал виконує функцію посередника між природним і штучним капіталом, накопичуючи знання, досвід щодо способів використання

природного і штучного капіталів, споживання вироблених товарів і послуг та експлуатуючи прибуток, тим самим стимулюючи розвиток певних напрямків господарської діяльності. Специфіка виконуваних трьома видами капіталу функцій свідчить, що природний і штучний є обмеженими за своєю фізичною та економічною природою, а соціальний капітал, навіть за умов вичерпання інших видів капіталу, має тенденцію до зростання цінності у часі та необмежений у фізичних і економічних одиницях виміру. Поєднання трьох видів капіталу створює об'єктивне підґрунтя для здійснення господарської діяльності й отримання певних суспільних благ. Можна зауважити, що існують певні блага, які не потребуються для їх створення штучного капіталу. Зокрема, такими благами є ландшафт, що є результатом дії сил природи і проявом третьої функції природного капіталу. Проте лише у поєднанні із соціальним капіталом такий природний капітал набуває статусу блага, що дозволяє вимірювати його вартість, і непрямим чином впливає на створення штучного капіталу (рекреаційна зона, будівництво житлових об'єктів, у вартості яких однією зі складових є вартість благ, створених природою).

Соціальний капітал визначає характер використання природного капіталу та його перетворення у штучний капітал, порядок управління цим процесом, формування результатів розвитку суб'єктів господарювання і ряд вимог до взаємодії суб'єктів господарювання при забезпеченні екологічної спрямованості розвитку. Управління природним капіталом визначається цінністю і важливістю природних ресурсів в реалізації господарської діяльності. Показники результатів розвитку можуть бути відображені величиною потоку товарів і послуг на одиницю використаного загального капіталу й на одиницю витраченого природного капіталу. Характер організації взаємодії між суб'єктами господарювання у процесі забезпечення екологічної спрямованості розвитку диктуються, перш за все, споживачькими смаками та перевагами, що формують принципові вимоги до результатів господарювання у вигляді товарів і послуг. Суспільні вимоги до результатів розвитку визначають характер та інтенсивність використання природного і штучного капіталу, який є прийнятним для суспільства, що в кінцевому підсумку вплине як на інструменти управління використанням капіталу в господарській діяльності, так і на результати і статуси розвитку суб'єктів господарювання.

Перебіг трьох функцій, виконуваних природним і штучним капіталом у господарській діяльності, з функціями соціального капіталу доцільно представити у вигляді матриці, в якій позиціонуються економічний, екологічний і соціальний аспекти забезпечення екологічної спрямованості розвитку суб'єктів господарювання (табл. 1).

Екологічне право, природоресурсне право, фінансове право

Таблиця 1. Фактори впливу видів капіталу на забезпечення екологічної спрямованості розвитку суб'єктів господарювання

Функції природного капіталу в забезпеченні екологічної спрямованості розвитку суб'єктів господарювання	Сфери розвитку суб'єктів господарювання	Цілі забезпечення	Результати забезпечення	Вимоги до формування і розвитку соціального капіталу
1	2	3	4	5
Постачання природних ресурсів і формування природних умов	Економічна	Зростання норми прибутковості на використаний капітал	Вторинне використання ресурсів господарської діяльності	Мотивація та стимулювання, які безпосередньо пов'язані із результатами розвитку
	Соціальна	Вимір цінності з урахуванням необхідності відновлення вичерпаних запасів природних ресурсів	Інновації та партнерство	Оцінка важливості розвитку на базі споживацької поведінки
	Екологічна	Встановлення пріоритетів щодо використання певного типу ресурсів	Безпека господарської діяльності для довкілля (іманентно для суспільства)	Оцінка впливу стану довкілля на споживацьку поведінку
Приклад впливу функції першого типу	Вторинне використання сировини та відходів, впровадження маловідходних і безвідходних технологій, замкнутих циклів			
Реципієнт забруднення	Економічна	Зниження собівартості	Оптимізація ціни виробництва та споживання	Платежі за забруднення
	Соціальна	Співробітництво суб'єктів господарювання	Ушкодження прав третьої сторони на екологічне безпечне виробництво та споживання	Укладання угод про співробітництво та відшкодування нанесеного екологічного збитку
	Екологічна	«Зелені» технології та продукти	Етичні проблеми впливу на суспільство	Дотримання норм екологічного законодавства
Приклад впливу функції другого типу	Вирішення дилеми: або сплачувати платежі за забруднення та ресурсні платежі, або впроваджувати маловідходні та безвідходні технології			
Утворення природних благ	Економічна	Визнання суспільством цінності природного блага	Створення компенсаційних механізмів	Вільний доступ до природного блага
	Соціальна	Погодження із цінністю блага суб'єктів господарювання	Екологічна поведінка споживачів, екологізація інтелектуальних ресурсів	Рівноправність у використанні природного блага
	Екологічна	Збереження та відновлення природного блага	Визначення «справедливої» ринкової ціни природних благ	Формалізація прав власності на природні ресурси
Приклад впливу функції третього типу	Заміна природних компонентів штучними в господарській діяльності			

Представлені в таблиці 1 фактори впливу видів капіталу на екологічну спрямованість розвитку суб'єктів господарювання через використання природного штучного капіталу дозволяють відокремити ті сфери господарської діяльності, в яких соціальний капітал і характер його використання сприяє або перешкоджає досягненню економічних цілей з урахуванням екологічної та соціальної компонент. Прикладом наявності впливу соціального капіталу на спрямованість та результативність розвитку господарської діяльності є вторинне використання сировини та відходів; вирішення дилеми: або сплачувати платежі за забруднення та ресурсні платежі, або впроваджувати маловідходні та безвідходні технології; заміна природних компонентів штучними в господарській діяльності. Так, лише в Донецькій області об'єм викачки шахтних вод на поверхню складає більш ніж 860 тис. м³ на добу [9]. Використання сучасних технологій хоча і призводить до зростання вартості очищених питних вод, проте економічно доцільним є їх використання для технологічних потреб не лише самих шахт, а й суміжних підприємств, зокрема, автотранспортних, виготовлення будівельних матеріалів, коксохімічної промисловості тощо [10, с. 244]. Цієї позиції притримуються й інші науковці, наголошуючи на економічній доцільності використання шахтних вод як вторинної сировини для задоволення господарських потреб [11, 12]. При використанні шахтних вод суб'єкти господарювання можуть отримувати безпосередній економічний ефект, пов'язаний із відсутністю у переліку зборів за використання водних ресурсів, зборів за підземну воду, що вилучається з надр для усунення шкідливої дії вод (забруднення, підтоплення, засолення, заболочення, зсув тощо). Згідно із Податковим кодексом України (розділ XVI. Збір за використання води водних об'єктів) передбачено звільнення від справляння збору за воду, що використовується для задоволення питних і санітарно-гігієнічних потреб населення, у тому числі для задоволення виключно власних питних і санітарно-гігієнічних потреб суб'єктів господарювання за умови не використання води для задоволення інших потреб; за воду, що використовується для протипожежних потреб; за воду, що використовується для потреб зовнішнього благоустрою територій міст та інших населених пунктів; за воду, що використовується для пилозаглушення в шахтах і кар'єрах; за воду, що використовується повторно одним і тим самим водокористувачем. Використання економічних механізмів оптимізації податкових платежів у повній мірі відповідає цілям забезпечення екологічної спрямованості розвитку, в яких досягнення економічних показників фільтрується крізь екологічні параметри господарської діяльності і ґрунтується на соціальному забезпеченні розвитку.

Результатом впливу соціального капіталу на екологічну спрямованість розвитку є досягнення економічної стійкості, життєздатності, зростання конкурентоспроможності та прибутковості суб'єкта господарювання, що характеризує наслідки цього впливу й агрегується в показниках суспільного добробуту. Джерелом соціального капіталу слід вважати сукупність відносин, що виникають між суб'єктами із приводу максимізації корисності, збільшуючи знання щодо виробництва і споживання, що забезпечує стимули для тривалого співробітництва. Сукупність відносин можна, у свою чергу, розглядати як ресурси, що можуть бути використані для зменшення ризиків, отримання інформації та координованості сумісних дій. При розширенні інформаційного масиву і зростанні надійності інформації щодо результатів і витрат забезпечення екологічної спрямованості розвитку зростає рівень довіри суб'єктів господарювання до залучення та використання природного і штучного капіталу з метою задоволення суспільних потреб і отримання індивідуальних економічних вигід. Потіку інформації притаманні наступні позитивні ефекти впливу на екологічну спрямованість розвитку: достовірні інформація про поведінку інших суб'єктів господарювання та наслідки екологічної спрямованості розвитку зменшує операційні витрати та ризик; знання про стан навколишнього природного середовища та рівень доступності до природних ресурсів збільшує продуктивність господарської діяльності; співробітництво або колективна діяльність призводить до оптимізації в розподілі екстернальних ефектів між учасниками. При абсолютному рівні довіри взагалі відпадає необхідність використання інструментів «негативного» стимулювання екологічної спрямованості розвитку суб'єктів господарювання через певні інституції, законодавчі норми, економічні санкції. При зростанні рівня недовіри між суб'єктами господарювання посилюються значущість інструментів «негативного» стимулювання, що обумовлює відволікання ресурсів на організацію контролю, удосконалення механізмів управління розвитком господарської діяльності, що негативним чином вплине на показники економічної мотивації суб'єктів внаслідок зростання непродуктивних витрат.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє надати більшу чіткість сутності та принципам взаємодії природного, штучного та соціального капіталу в забезпеченні екологічної спрямованості розвитку суб'єктів господарювання, що сприятиме удосконаленню існуючих і створенню нових механізмів управління якісними та кількісними змінами у господарських процесах. Уточненні на основі дослідження еволюції теоретичних уявлень про капітал характеристики структури капіталу та виконуваних

ним функцій, які представлені в даній роботі, забезпечують узгодження економічних і екологічних цілей господарської діяльності, сприяють підвищенню екологічної якості економічного розвитку суб'єктів господарювання.

Література

1. Антология экономической классики. В 2-х т. Т. 1 / Пэти В., Смит А., Рикардо Д. : авт. предисл. и сост. И. А. Столяров. — М. : Экономика, 1993. — 474 с.
2. Кларк Дж. Б. Распределение богатства : пер. с англ. Д. Страшунского и А. Бесчинского / Дж. Б. Кларк ; предисл. В. Серебрякова. — М. — Л. : ОГИЗ, Государственное социально-экономическое издательство, Ленинградское отделение, 1934. — 302 с.
3. Маркс К. Капитал : Критика политической экономии. Т. 1 : Кн. 1 : Процесс производства капитала. — М. : Политиздат, 1988. — 891 с.
4. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т1 / А. Маршалл. — М. : Издательская группа «Прогресс», 1993. — 416 с.
5. Стельмашук Ю. А. Природно-економічний капітал як самозростаюча вартість / Ю. А. Стельмашук // Інноваційна економіка. — 2010. — № 3. — С. 102–107.
6. Дороніна М. С. Капітал підприємства як поточний процес / М. С. Дороніна // Управління еконо-

мічними та соціальними процесами підприємства : монографія. — Х. : ХДЕУ, 2002. — С. 147–160.

7. Coase R. H. The problem of social cost / R. H. Coase // J. Law Econ. — 1960. — № 3. — Р. 1–44.
8. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance / D. C. North. — Cambridge : Cambridge University Press, 1990.
9. Алипов А. Н. Водообеспечение населения, промышленности и сельского хозяйства Донбасса. Вовлечение собственных ресурсов / А. Н. Алипов, Д. Д. Мягкий, Э. В. Янковская // Вода і водочисні технології. — 2007. — № 4. — С. 17–22.
10. Омельченко Н. П. Перспективы вовлечения шахтных вод Донбасса в хозяйственный водооборот / Н. П. Омельченко, В. Р. Пудвиль, Л. И. Коваленко // Вісник Донбаської національної академії будівництва та архітектури. — 2010. — № 3 (38). — С. 241–246.
11. Куц О. О. Підземні води закритих шахт як альтернативні джерела водопостачання Донбасу / О. О. Куц, С. П. Котелевець, В. П. Гондаревський // Уголь України. — 2007. — Октябрь. — С. 34–35.
12. Майдуков Г. Л. Шахтная вода как природный ресурс / Г. Л. Майдуков, М. Е. Григорюк // Уголь Украины. — 2006. — Декабрь. — С. 22–28.

Подано до редакції 22.09.2010 р.

УДК 336.1:347.73

О. А. Лукашов,
канд. юрид. наук,
доцент,
Національна юридична академія
України ім. Ярослава Мудрого,
м. Харків

ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ВИХІДНЕ ПОНЯТТЯ ДЛЯ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Однією із вихідних категорій у фінансово-правовому регулюванні є поняття фінансової діяльності. У деяких випадках йдеться про конструкцію фінансової діяльності взагалі, у деяких робиться акцент на фінансовій діяльності держави. У той же час розвиток фінансово-правової науки на межі ХІХ–ХХ сторіччя характеризувався застосуванням інших понять, які за змістом були адекватні поняттю фінансової діяльності. У дослі-

дженнях М. М. Алексеєнка, С. І. Гловайського, В. Лебедева, Д. Львова використовувалося саме поняття державного господарства [1, с. 9; 2, с. 5, 6; 3, с. 5; 4, с. 2].

Метою цієї статті є дослідження місця й ролі категорії «фінансова діяльність» у побудові системи фінансово-правової галузі.

Хотілося б зауважити, що в такому закінченому вигляді це поняття виникло й увійшло до наукового

© О. А. Лукашов, 2010